

**STARENJE STANOVNIŠTVA — POKAZATELJ PROSTORNE
IZOLIRANOSTI ŽUMBERKA**

MLADEN KLEMENCIC

Proces starenja stanovništva posljedica je prostorne izoliranosti Žumberka. Starenje je iskazano brojčanim pokazateljima: srednjom i medijalnom starošću te koeficijentom i indeksom starenja kao i raširenošću nepovoljnih tipova dobnog sastava stanovništva u većini naselja. Vrijednosti pokazatelja za stanovništvo dijelova Žumberka dvostruko su nepovoljnije nego za stanovništvo triju općina kojima pripadaju. Na temelju dobnog sastava procjenjene su i buduće demogeografske promjene.

Ageing of the Population of Zumberak as an Indicator of the Regions Spatial Isolation

The process of ageing of the population is the result of Zumberak's spatial isolation. Ageing is demonstrated by means of numerical indicators: the mean age, the medium age, the age coefficient and the age index as well as the presence of unfavourable types of population's age structure in most of the villages. The indicators for parts of Zumberak are twice as unfavourable than those for the communes to which they administratively belong. The age structure is used as the basis for the forecast of demogeographical changes in the future.

Uvod

U suvremenim prilikama teško je govoriti o potpunoj izoliranosti nekog kraja odnosno o njegovoj neuključenosti u svekolike promjene.

Dostignuti stupanj razvoja podrazumijeva i barem minimalne promjene kako u svakidašnjem životu tako i u transformaciji kulturnog pejzaža i u organizaciji prostora. Negdje su te promjene goleme, a negdje male, ali ipak relativno lako uočljive. Naoko, stiče se dojam napretka, bržeg ili polaganijeg. No pravo stanje često je skriveno iza

Recenzenti: Prof. dr Veljko Rogić i prof. dr Mladen Friganović. Rukopis zaprimljen u listopadu 1989. god.

lako uočljive, ali varljive pojavnosti. Razvoj definiran hektarima obrađene zemlje, tonama iskopane ruđače, kilometrima izgrađenih cesta i sličnim »uspjesima« nije skladan i potpun. Geografija kao kompleksna znanost nikako ne smije biti podložna takvim jednostranim analizama. Naprotiv, sklona je zagovarati takvu vrstu razvoja koja osigurava uravnoteženu organizaciju cjelokupnog prostora, pri čemu svaka regija, shodno objektivnim mogućnostima, u punoj mjeri sudjeluje u procesu razmjene dobara, usluga i ideja.

Budući da je stanovništvo geografski najosjetljivije i najinteresantnije područje sučeljavanja prirodne osnove i društveno-gospodarskih činilaca, to se i utjecaji »razvoja« na njemu najviše i najbolje očituju. Razmjerno brz gospodarski napredak u poslijeratnom je razdoblju uzrokovao polarizaciju republičkog stanovništva, kako u odnosima sela i grada tako i u odnosima većih (zajednice općina) ili manjih (općine) upravno-prostornih cjelina. Iz toga nastali demografski problemi u geografskoj su literaturi uglavnom već naznačeni. No, to ne bi smjelo sputati daljnja istraživanja na različitim prostornim razinama. Populacijska problematika, u prvom redu egzodusnih područja, postaje dnevno sve teža jer su populacijski tokovi većeg dijela republičkog teritorija toliko depresivni da već sada traže veoma složene zahvate kako bi bili preokrenuti (Friganović, M., 1984).

Pod prostornom izoliranošću, pojmom uvrštenim u naslov ovoga rada, ne misli se, dakle, samo na puku izdvojenost kao posljedicu reljefnih prilika, upravnih mjera ili drugih lako uočljivih činjenica. Tako nešto, već je rečeno, danas teško

da je moguće. Prostorna izoliranost, kako je ovdje shvaćena, u prvom redu znači barem djelomičnu neuključenost nekog kraja u proces razmjene dobara, usluga i ideja koji se odvija na razini šire prostorne cjeline, u ovom slučaju SR Hrvatske. Riječ je, između ostaloga, i o stanju nemoći lokalnog stanovništva da u svome kraju osigura egzistenciju, u okvirima normalnog odvijanja procesa razmjene odnosno da se populacijski tokovi odvijaju društveno poželjnim smjerom. Polazna teza u radu je, dakle, izuzetost Žumberka od inovacijskih i razvojnih procesa. Budući da su populacijske prilike nezaobilazne u ocrtavanju regionalnogeografske stvarnosti i problematike, to će upravo one poslužiti kao pokazatelj rečenog stanja, a umjesto češće korištenih demogeografskih promjena, kao što su primjerice opće i popisno kretanje, selidbe ili pak prirodno kretanje, uzet je dosad rjeđe korišten pokazatelj — proces starenja stanovništva.

Proces starenja razmatra se na razini regije u cjelini, ali i na razini triju dijelova određenih okvirima važeće upravno-teritorijalne podjele prostora. Žumberak, naime, obuhvaća dijelove triju općina: ozaljske, jastrebarske i samoborske, pa se usporedbom brojčanih podataka cjelokupnog općinskog stanovništva i izdvojenih žumberačkih dijelova želi ukazati na prostorno različitu narav i intenzitet procesa. Pritom se dokazuje i teza da dijelovi Žumberka u sastavu triju općina iskazuju veći stupanj međusobne homogenosti nego svaki od njih posebno u odnosu na stanovništvo ostatka općine kojoj pripada. Razmatranje se spušta i do razine naselja, osnovne populacijske i prostorne jedinice. U vre-

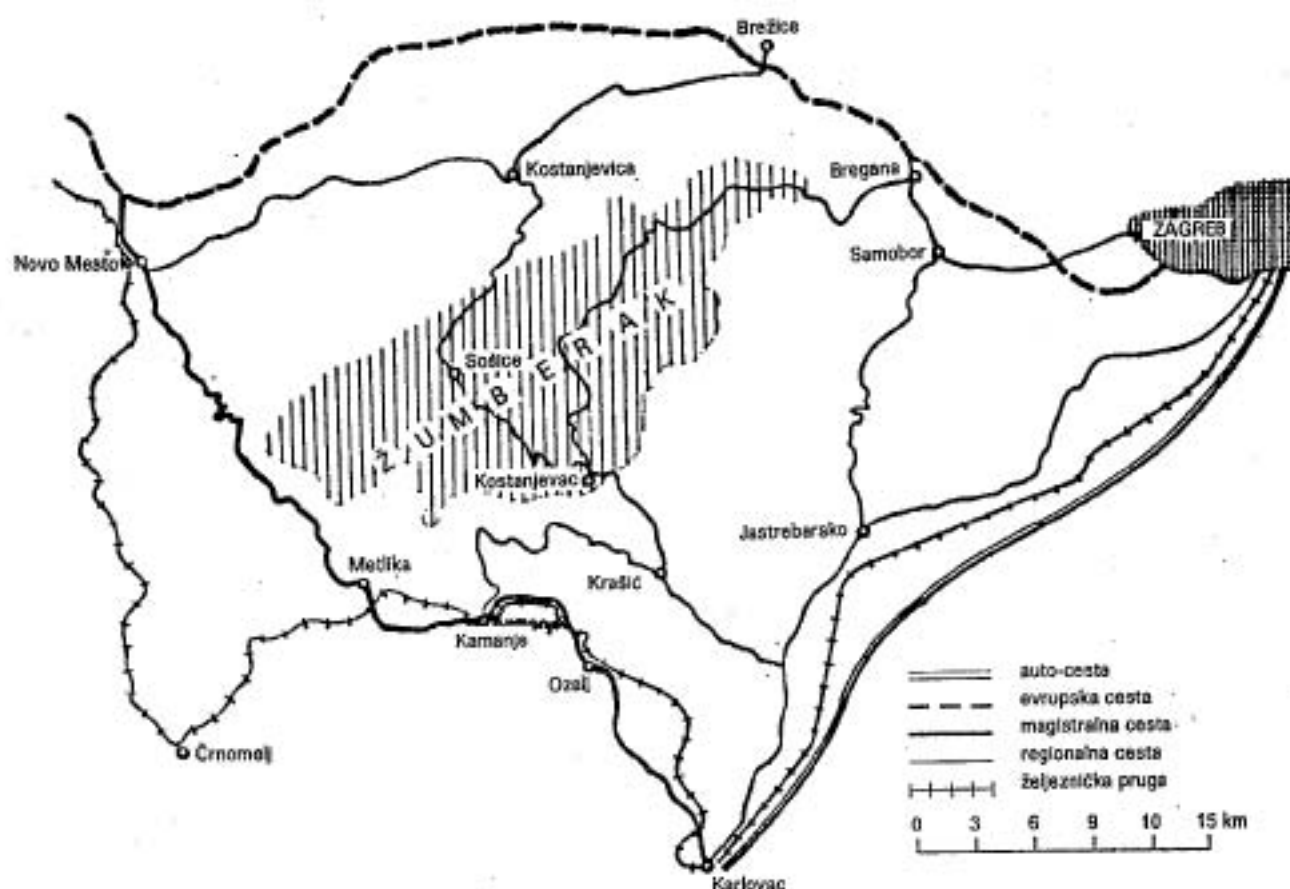
menskom pogledu zahvaća, shodno dostupnosti podataka, prilično velik raspon od 1910. do 1981. godine.

Prostorni obuhvat i položaj

U ovome je radu regionalni pojam Žumberka definiran granicama naselja koja su bila u sastavu Vojne krajine. To je prostor nekadašnje 11. i 12. satnije 4. krajiške (slunjske) pukovnije. Površina tako izdvojenog prostora je 231,0 km², a prema popisu iz 1981, tu je živjelo 4251 st. uz srednju gustoću naseljenosti od 18,4 st./km². Omeđeni prostor

to naselje pripadalo Vojnoj krajini, povlačenjem republičke granice 1945. g. pripojeno je Sloveniji.

Žumberak zauzima središnji dio pozitivne reljefne morfostrukture u kupsko—savsko—krčkom međurječju. U okvirima šire regije, Središnje Hrvatske, to je rubno položeno i najviše naseljeno područje. Više od polovice stanovništva naseljeno je iznad 500 m, a naseljenost seže sve do 800 m. U dosadašnjim geografskim istraživanjima (Crkvenčić, I.; Skala, Ž.) postoje manje razlike u pogledu određenja i poimanja tog regionalnog pojma. Različiti i spe-

Sl. 1. Prometno-geografski položaj Žumberka
Fig. 1. Žumberak in traffic network

potpuno odgovara vojnokrajiškom obuhvatu Žumberka osim u dijelu vezanom uz naselje Drage. Iako je

cifični ciljevi istraživanja nametali su autorima i drugačije kriterije definiranja prostora. Prostor istraživa-

nja češće je, naime, bilo područje čitave Žumberačke gore zajedno sa Samoborskim gorjem te pripadnim prigorskim nizom. Opravdanost samostalnog regionalnog izdvajanja Žumberka potvrđena je novijim konceptima regionalne razdiobe hrvatskog prostora (Rogić, V., 1983). Prema kriterijima uvjetno homogene regionalizacije, Žumberak je izdvojen kao zasebna prostorna cjelina na razini četvrtog stupnja izdvajanja, i to s onim obuhvatom koji je istaknut i u ovome radu.

Odlučujuće značenje za regionalno poimanje Žumberka ima historijsko-geografska osnova. To je prostor prvotne vojnokrajiške kolonizacije gdje dovođenjem ratničko-stočarskog stanovništva, koje povijesni izvori nazivaju »vlasima«, a u samom Žumberku »uskocima«, otpočinje u XVI. stoljeću prerastanje Vojne krajine iz sustava obrambenih mjera u teritorijalno i upravno sasvim jasno određen pojam. Bez obzira na eksteritorijalnost Žumberka, dugotrajna pripadnost Vojnoj krajini ostavila je jasne tragove na obilježja naseljenosti i stanovništva, oblikovanje agrarnog pejzaža, stupanj gospodarske razvijenosti i prometnu (ne)povezanost. Izdvajanje na temelju nekadašnje pripadnosti Vojnoj krajini dobiva dodatnu i sasvim zadovoljavajuću argumentaciju i analizom elemenata prirodne osnove. Od okolnih se krajeva razlikuje naglašeno gorskim karakterom, pretežno krškim obilježjima kao i oporijom klimom (niže temperature, veća vlažnost, dulje zadržavanje snijega). Tezu o prostornoj izoliranosti, koja je postavljena u uvodu, naročito potvrđuje prometno-geografski položaj kraja prikazan na slici 1. Najvažnije cestovne prometnice i sve željezničke pruge šire

regije zaobilaze Žumberak. Tvoreći dio međuprostora između tih prometnica, od kojih su neke i evropski značajni prometni smjerovi, Žumberak se tek ograničeno, krajnjim rubnim dijelovima mogao vezati uz njih, a za to su bile potrebne spojne prometnice odgovarajuće kvalitete. Trenutačno stanje cestovne mreže ne zadovoljava niti tom uvjetu jer čak ni sve pristupne ceste nisu do kraja asfaltirane. Cijeli kraj predstavlja čak i stanovitu prepreku u međurepubličkom prometnom povezivanju. Zanimarimo li cestu Sošice—Kostanjevica, koja jest kategorizirana kao regionalna, ali je u lošem stanju te se njome ne odvijaju gotovo nikakvi prometni tokovi, cijelom hrvatsko-slovenskom granicom malo je tako dugačkih prekida cestovnih veza. Prometno nedovoljnu povezanost potvrđuje i nezadovoljavajuća povezanost koja se ostvaruje redovitim javnim prijevozom. Iako postoje dnevne autobusne veze sa Samoborom, Metlikom i Zagrebom (preko Jastrebarskog), broj polazaka sveden je na minimum (jedan ili dva), što osigurava tek najosnovniju povezanost kraja, neprimjerenu suvremenim prilikama.

Svakako treba naglasiti da je Žumberak (ili barem njegov veći dio: općine Samobor i Jastrebarsko) ujedno i dio šire zagrebačke gradske regije. Pojedini dijelovi udaljeni su od republičkog središta i glavnog demografskog i gospodarskog žarišta manje od 50 km, što nikako, bez obzira na postojeće i objektivno otežavajuće reljefne odnose, ne bi smjela biti nesavladiva prepreka za dnevno komuniciranje, odnosno utjecaj inovacijskih tokova.

Popisno kretanje

Iako se središnje mjesto u radu pridaje procesu starenja, odnosno dobnom sastavu stanovništva, za razumijevanje populacijske problematike nužno je u kratkim crtama razmotriti kretanje broja stanovnika utvrđeno popisima.

Međupopisne promjene (tablica 1) pružaju okvirni uvid u populacijsku problematiku Žumberka¹. Do 1890. g., kada je dosegnut najveći broj, bilježi se stalan rast kao posljedica visokog prirodnog prirasta

tada zatvorene populacije. Slijedi razdoblje stagnacije s povremeno negativnom stopom promjene, što je rezultat veoma intenzivnog iseljavanja u prekomorske zemlje (SAD, Kanada) i unutrašnjih selidbi stanovništva u susjednu Belu krajinu i prema većim centrima (Zagreb, Karlovac, Samobor), ali uz još uvijek visok priraštaj kojim je negativni selidbeni saldo koliko — toliko ublažen. Nešto veći manjak 1921. g. posljedica je demografskih gubitaka u I. svjetskom ratu. Između 1921. i 1931. g. broj stanovnika nešto je

Tab. 1. Međupopisne promjene broja stanovnika naselja jastrebarskog (A), ozaljskog (B) i samoborskog (C) dijela te cijelog Žumberka (D) 1835—1981.

Tab. 1. Intercensus changes for the number of population in the parts of Jastrebarsko (A), Ozalj (B) and Samobor (C) and of the whole Žumberak (D) in the period from 1835 to 1981

	1835.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
A														
1. Broj stanovnika	3966	4803	5679	6236	6843	6654	6391	6204	6437	5690	5594	4899	3886	2670
2. Međupop. promj.	—	837	876	557	607	-189	-263	-187	233	-747	-96	-695	-1013	-1216
3. Sr. god. promj.	—	38	73	51	61	-19	-26	-10	23	-44	-39	-87	-101	-122
4. Stopa uk. promj.	—	21,1	18,2	9,8	9,7	-2,8	-4,0	-2,9	3,8	-11,6	-1,7	-12,4	-21,5	-31,3
5. Stopa god. promj.	—	0,9	1,5	0,9	1,0	-0,3	-0,4	-0,3	0,4	-0,7	-0,3	-1,5	-2,1	-3,1
B														
1. Broj stanovnika	1704	1990	2592	2906	3066	2947	2716	2483	2665	2250	2093	1650	1101	677
2. Međupop. promj.	—	286	602	314	160	-119	-231	-233	182	-415	-167	-443	-549	-424
3. Sr. god. promj.	—	13	50	28	16	-12	-23	-21	18	-24	-31	-55	-55	-42
4. Stopa uk. promj.	—	16,8	30,3	12,1	5,6	-3,9	-7,8	-8,6	7,3	-15,6	-7,0	-21,2	-33,3	-38,5
5. Stopa god. promj.	—	0,8	2,5	1,1	0,6	-0,4	-0,8	-0,8	0,7	-0,9	-1,4	-2,6	-3,3	-3,8
C														
1. Broj stanovnika	1189	1306	1650	1871	2062	2054	2170	2021	2083	1685	1775	1582	1305	994
2. Međupop. promj.	—	117	344	221	191	-8	108	-149	62	-398	90	-193	-277	-401
3. Sr. god. promj.	—	5	29	20	19	-1	11	-14	6	-23	18	-24	-28	-40
4. Stopa uk. promj.	—	9,8	26,3	13,4	10,2	-0,4	5,3	-6,9	3,1	-19,1	5,3	-10,9	-17,5	-30,7
5. Stopa god. promj.	—	0,4	2,2	1,2	1,0	-0,04	0,6	-0,6	0,3	-1,1	1,1	-1,4	-1,7	-3,1
D														
1. Broj stanovnika	6859	8099	9921	11018	11971	11655	11277	10708	11185	9625	9462	8131	6292	4251
2. Međupop. promj.	—	1240	1822	1092	958	-316	-378	-569	477	-1560	-163	-1331	-1839	-2041
3. Sr. god. promj.	—	56	152	99	96	-32	-38	-52	48	-92	-33	-166	-184	-204
4. Stopa uk. promj.	—	18,1	22,5	11,0	8,7	-2,6	-3,3	-5,0	4,5	-14,0	-1,7	-14,1	-22,6	-32,4
5. Stopa god. promj.	—	0,8	1,9	1,0	0,9	-0,3	-0,3	-0,5	0,4	-1,4	-0,3	-1,8	-2,3	-3,2

Izvor: 1, 2, 3.

¹ Znatno više o populacijskoj problematici Žumberka autor je napisao u magistarskom radu: »Historijsko-geografska osnova regionalnog poimanja i demografskih promjena Žumberka«, iz kojeg je građa crpljena i za ovaj rad.

porastao, što je posljedica smanjenog iseljavanja, ali ipak ne dostiže niti razinu iz 1910. g. U poslijeratnom razdoblju dolazi do sve većeg pada broja stanovnika zbog neprestanog iseljavanja, ali i zbog pro-

mjena u prirodnom kretanju koje početkom 70-ih g. dobiva negativan predznak. Stopa prirodnog prirasta 1971—81. je $-5,9\%$ kao rezultat stope rodnošći od $7,5\%$ i stope smrtnosti od $13,4\%$, da bi u razdoblju 1981—87. g. bila još nepovoljnija: $-14,7\%$, uz nižu stopu rodnošći od svega $5,1\%$ i povećanu stopu smrtnosti od $19,8\%$ (izvor br. 7).

Osnovna se obilježja popisnog kretanja vrlo malo mijenjaju i spuštanjem razine promatranja na pojedine dijelove Žumberka. Stanovništvo jastrebarskog i ozaljskog dijela ima stalno istovjetan smjer kretanja, a donekle je drugačija situacija u stanovništvu samoborskog dijela.

Usporedba podataka triju dijelova Žumberka i odgovarajućih općina (slika 2) ukazuje na znatna odstupanja naročito na početku vremenskog niza, kada stanovništvo Žumberka ima naglašeniji rast, odnosno pri kraju niza, kada je i stanovništvo općina Jastrebarsko i Ozalj u padu, ali je intenzitet procesa u Žumberku naglašeniji. Razlike su najizrazitije u samoborskoj općini gdje stanovništvo bilježi stalan i sve veći rast neprekinuto od 1921. g., a stanovništvo njenog žumberačkog dijela bilježi pad osobito naglašen u posljednja tri međupopisna razdoblja.

Popisnim kretanjem ustanovljeno je da pošto je koncem prošlog stoljeća dostiglo maksimum, stanovništvo Žumberka bilježi stalan pad, naročito izražen u poslijeratnom razdoblju, a popisom 1981. g. ustanovljen je i najmanji broj u cijelom razdoblju motrenja koji jedva da prelazi trećinu najvećeg zabilježenog.

Starenje stanovništva

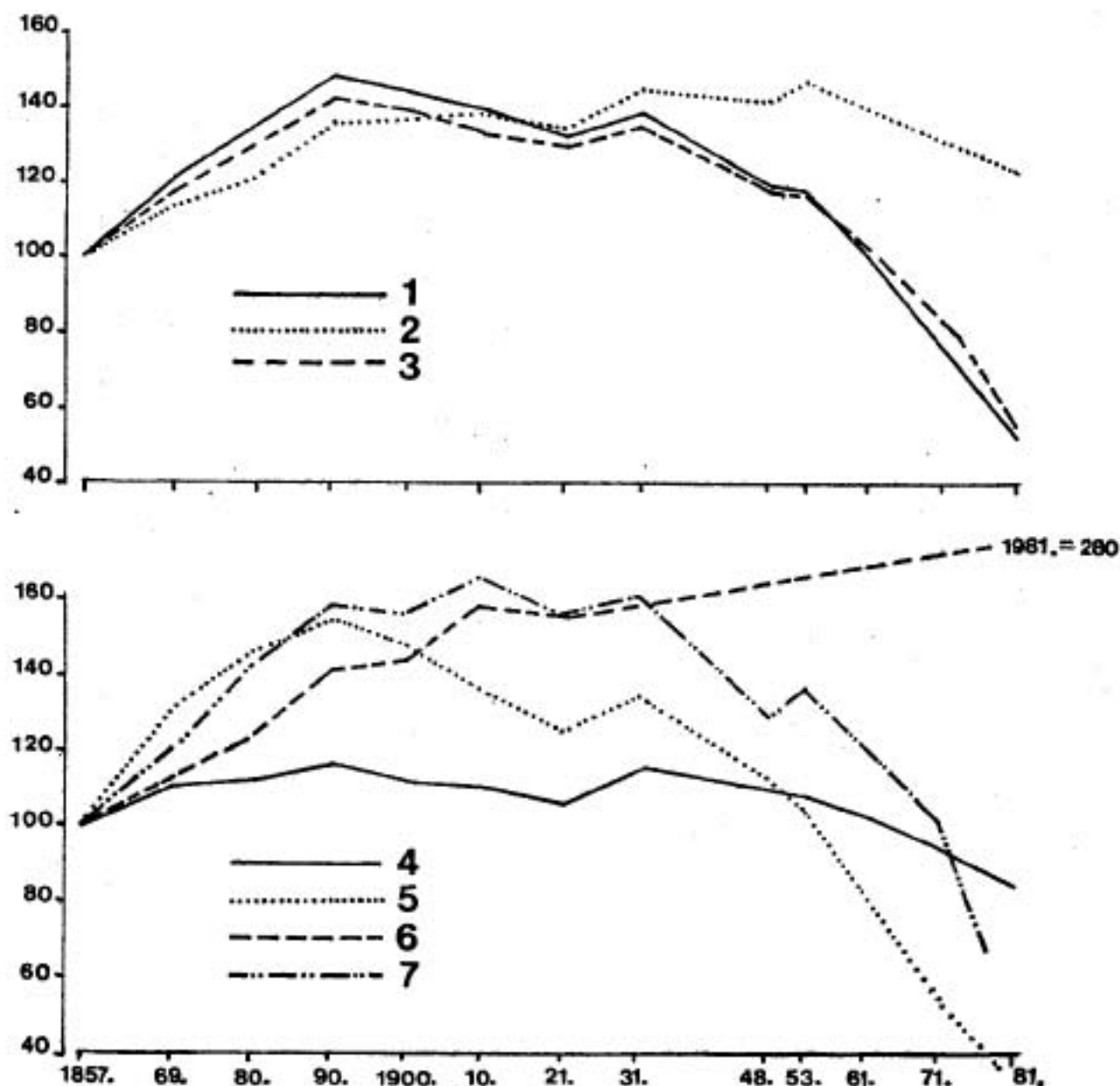
Dobni sastav ili struktura stanovništva odraz je promjena u prirodnom i prostornom (selidbe) kretanju, pa se u demogeografskim istraživanjima obično i proučava kao posljedica. Istodobno, dobni je sastav i činilac promjena u kretanju stanovništva pa je moguć i obrnuti redoslijed, pri čemu dobni sastav postaje primarni objekt istraživanja. Riječ je dakle o uzročno-posljedičnoj sprezi. Iako manje zastupljen, takav pristup nije nepoznat u našoj demogeografskoj literaturi. U novije vrijeme razmatran je na razini stanovništva SR Hrvatske (Friganović, M., 1985). Naročita mu je vrijednost u mogućnosti naziranja budućeg kretanja stanovništva jer se iz dobno sastava uočavaju reproduksijski i radni potencijali populacije.

Polazeći od izrečenih sudova razmotren je dobni sastav stanovništva Žumberka, i to kroz prizmu procesa starenja. Najkraće objašnjenje procesa starenja jest porast udjela starog stanovništva (onog iznad 60 godina) u ukupnom. U svrhu dokazivanja procesa primijenjeno je više brojčanih pokazatelja.

Starenje je moguće pratiti već na uobičajenom histogramskom grafičkom prikazu dobno (i spolno) sastava, dobno-spolnoj piramidi, prikazanom na slici 3. Veoma je jasno uočljiv prijelaz stanovništva iz stacionarnog tipa, 1953. g., u konstruktivni tip, 1981. g., dakle u svega 28 godina, što je veoma malo ako se zna da je starenje postepen i dugoročan proces. I taj podatak govori o intenzitetu procesa u promatranoj populaciji.

Struktura piramide 1953. g. još je koliko — toliko povoljna. Uočljiv manjak stanovništva u skupini 5—9 izravna je posljedica demografskog gubitka u II. svjetskom ratu, a manjak u skupinama 30—34 i 35—39 posljedica je dijelom demografskih gubitaka iz I. svjetskog rata, ali i

većeg iseljavanja stanovništva tih petogodišta uoči i odmah nakon II. svjetskog rata. Indikativan je i veći udio najmlađe petogodišnje skupine, jer je odraz tipičnog kompenzacijskog povećanja rodnošći koje u pravilu nastupa iza rata.

Sl. 2. Popisne promjene broja stanovnika Žumberka i dijelova i triju općina 1857—1981. (1857. = 100); 1 = Žumberak, 2 = općina Jastrebarsko, 3 = žumb. dio općine, 4 = općina Ozalj, 5 = žumb. dio općine, 6 = općina Samobor, 7 = žumb. dio općine

Fig. 2. Changes in number of the inhabitants of Žumberak, its parts and three communes for 1857—1981. period (1857. = 100); 1 = Žumberak, 2 = Jastrebarsko commune, 3 = its part of Žumb., 4 = Ozalj commune, 5 = its part of Žumb., 6 = Samobor commune, 7 = its part of Žumb.

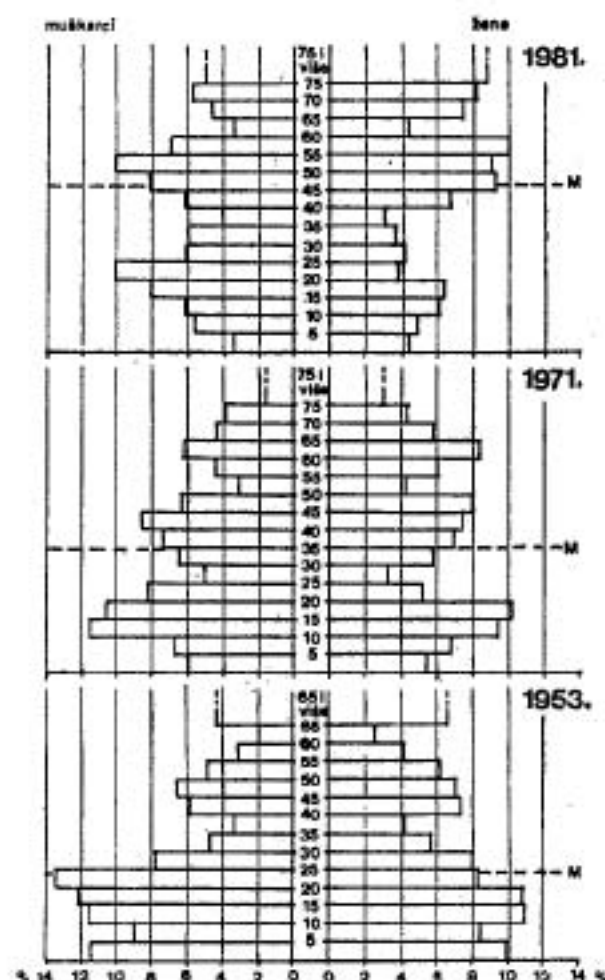
Promjene u smislu starenja vidljive su već i na piramidi iz 1971. g. Napadno je smanjeno samo dno piramide, čemu je uzrok smanjivanje prirodnog prirasta. Okljaštrena su i petogodišta 20—24, 25—29, 30—34 i 35—39, najznačajnija za reprodukciju i ekonomsku aktivnost. Manjim dijelom radi se o posljedicama rata, što je uočeno već i na piramidi 1953 (tada skupina 5—9), a uglavnom je riječ o iseljavanju toga najvitalnijeg stanovništva.

Deset godina kasnije oblik piramide definitivno je izobličen. Dno je potpuno stanjeno jer je prirodni prirast sve manji, a i ono malo prirasta iseli čim stasa. Posljedica je lako uočljivo povećanje dobnih skupina 45—49, 50—54 i 55—59 koje su 1981. g. najbrojnije. Najposlije, evidentan je, kao izraz starenja, i porast udjela staračkih petogodišta koja nadmašuju udio najmlađih.

U tablici 2. iskazane su promjene udjela triju velikih dobnih skupina¹ od početka stoljeća do 1981. g. Udio najmlađih u stalnom je padu i praćen je istodobnim porastom udjela starog stanovništva, osim 1953. g. kada je, u odnosu na 1910. g., manji i udio starog stanovništva, što navodi na zaključak da proces starenja intenzivno nastupa tek nakon 1953. g.

Veoma zorno starenje je iskazano i tablicom 3. Sva četiri brojčana pokazatelja dobnog sastava bez razlike ga potvrđuju i iskazuju intenzitet procesa. Općenito se smatra da starenje počinje kada srednja (pro-

sječna) starost (\bar{x}) populacije pređe 30 godina (Wertheimer-Baletić, A., 1982). Tu brojku stanovništvo Žumberka premašilo je 1971. g. Bolji pokazatelj, općenito i za potrebe ovog rada, jest medijalna starost (M_x). To je ona godina starosti koja ukupnu populaciju dijeli na dva jednaka di-

Sl. 3. Dobno-spolne piramide stanovništva Žumberka 1953, 1971. i 1981.

Fig. 3. Age-sex pyramid of the population of Žumberak 1953, 1971. and 1981.

jela: polovica je starija, a polovica mlađa, pri čemu ekstremne vrijednosti nemaju utjecaja jer je medijan određen položajem u numeričkom nizu. Medijalna se vrijednost

¹ Podaci za 1910. g. iskazani su tako da nije moguće prikazati uobičajenu dobnu grupu 0—19 već jedino 0—14; u skladu s time prilagođeni su i podaci za ostale godine u tablici.

od 1953. do 1981. g. pomaknula za više od 20 godina (!). Preostala dva pokazatelja iskazuju udio staračkog u ukupnom (i_s) odnosno prema mladom stanovništvu (x_s). Kritične vrijednosti koje ukazuju na proces starenja jesu 12% za prvi odnosno 40% za drugi pokazatelj. Usporede li se s vrijednostima za stanovništvo Žumberka, opet se potvrđuje da je starenje 1971. g. nastupilo, a 1981. g. podmaklo.

stavlja starenje žumberačke populacije u širi kontekst, tj. u proces starenja cjelokupnog republičkog stanovništva (Friganović, M., 1985). Usporedba podataka Žumberka i općina govori o neusporedivo jačem intenzitetu starenja stanovništva Žumberka posebice izraženom koeficijentom i indeksom starosti jer su ti podaci otprilike dvaput nepovoljniji. Unutrašnje žumberačke razlike znatno su manje od onih što ih po-

Tab. 2. Dobni sastav stanovništva Žumberka 1910, 1953, 1971. i 1981.

Tab. 2. Age structure of the population in Žumberak in 1910, 1953 and 1981

dobne skupine	muškarci		žene		ukupno (m+ž)	
	aps.	%	aps.	%	aps.	%
1910.						
do 14	2349	46,3	2416	37,9	4765	41,6
15—59	2164	42,6	3433	53,9	5597	48,9
60 i više	564	11,1	519	8,2	1083	9,5
ukupno	5077	100,0	6368	100,0	11445	100,0
1953.						
do 14	1164	32,0	1170	29,4	2334	30,6
15—59	2252	61,8	2448	61,5	4700	61,7
60 i više	227	6,2	361	9,1	588	7,7
ukupno	3643	100,0	3979	100,0	7622	100,0
1971.						
do 14	751	24,1	687	21,7	1438	22,9
15—59	1860	59,8	1799	56,8	3659	58,3
60 i više	500	16,1	683	21,5	1183	18,8
ukupno	3111	100,0	3169	100,0	6280	100,0
1981.						
do 14	320	15,1	329	15,5	649	15,3
15—59	1403	66,2	1196	56,0	2599	61,1
60 i više	396	18,7	609	28,5	1005	23,6
ukupno	2119	100,0	2134	100,0	4253	100,0

Izvor: 3, 4, 5, 6.

Isti su pokazatelji u tablici 4. primijenjeni na stanovništvo dijelova Žumberka prema općinskoj pripadnosti. Proces starenja očigledno je zahvatio stanovništvo sva tri dijela Žumberka, ali je prisutan i u stanovništvu triju općina, dakle i samoborske koja pripada zajednici općina grada Zagreba. Izrečeni sud

jedini dijelovi iskazuju u usporedbi s odgovarajućim općinama. Ipak, i u okviru tih manjih razlika izdvaja se zapadni dio Žumberka, dakle dio u sastavu ozaljske općine, odakle je i iseljavanje oduvijek bilo najjače, kao prostor s najnepovoljnijim pokazateljima dobnog sastava.

Tab. 3. Pokazatelji dobnog sastava stanovništva Žumberka 1953, 1971. i 1981.

Tab. 3. Age structure indicators of Žumberak population in 1953, 1971 and 1981

godina	prosječna starost (\bar{x}) (u godinama)	medijalna starost (Mx) (u godinama)	koeficijent starosti (is) (u %)	indeks starosti (Xs) (u %)
1953.	27,8	23,7	7,7	18,3
1971.	35,3	34,9	18,9	56,5
1981.	41,8	45,3	23,7	105,0

Izvor: 3, 4, 5.

U tablicama 5 i 6 iskazana je promjena tipova dobnog sastava stanovništva Žumberka i općina 1971. i 1981. g. prema predlošku S. Šterca (Šterc, S., 1986). Stanovništvo općina u međupopisnom razdoblju nije bitno promijenilo obilježja. Jedino je stanovništvo općine Samobor iz tipa 3 prešlo u tip 4, ali i dalje ima najpovoljniji dobnii sastav. Naprotiv, u stanovništva Žumberka i dijelova promjena je drastična. Još 1971. g. stanovništvo jastrebarskog i ozaljskog dijela imalo je povoljnija, a samoborskog identična obilježja stanovništvu općina, da bi 1981. g. odnosi bili bitno drugačiji jer sva tri dijela Žumberka iskazuju nepovoljne dobne tipove. Unutrašnje žumberačke razlike 1981. g. ma-

nje su nego 1971. g., pa je opravdano očekivati da 1991. g. budu i izbrisane, tj. da i jastrebarski i samoborski dio prijeđu prag tipa 7.

Na slici 4 razina promatranja spuštana je na najmanju moguću, dakle na naselja. Od 80 naselja najviše ih je (27) iskazalo najnepovoljniji tip i obilježje: 7 (izrazito duboka starost). Također nepovoljne tipove dobnog sastava 6 i 5 (duboka starost i starost) iskazalo je 16 odnosno 21 naselje. Razmjerno povoljniji tip 4 (na pragu starosti) iskazan je za 4 naselja, a 10 naselja ima najpovoljniji od iskazanih (tipovi 1 i 2 nisu iskazani) tip 3 (kasna mladost). Karakterističan je prostorni razmještaj iskazanih tipova. Povolj-

Tab. 4. Pokazatelji dobnog sastava stanovništva dijelova Žumberka i općina Jastrebarsko, Ozalj i Samobor 1981.

Tab. 4. Age structure indicators regarding the population of the parts of Žumberak and in communities of Jastrebarsko, Samobor and Ozalj in 1981

općina dio Žumberka	prosječna starost (\bar{x}) (u godinama)	medijalna starost (Mx) (u godinama)	koeficijent starosti (is) (u %)	indeks starosti (Xs) (u %)
Jastrebarsko o.	38,3	39,0	13,9	56,2
dž.	41,0	44,2	22,3	94,9
Ozalj o.	38,5	40,3	18,6	75,4
dž.	45,3	49,8	31,6	167,7
Samobor o.	34,1	33,3	12,9	44,3
dž.	40,5	43,5	21,2	88,3

Izvor: 3.

niji tipovi dobnog sastava (3 i 4) iskazani su većinom u naseljima koja su na cesti ili u blizini glavnih žumberačkih cesta, a naselja podalje od cesta u pravilu iskazuju nepovoljnije tipove. Ipak, rečenu konstataciju nije moguće dignuti na razinu pravila jer se tip 7 javlja i u naseljima na cesti a tip 3 i u naseljima koja su smještena podalje od ceste. Starenjem je očito zahvaćeno cjelokupno stanovništvo, pri čemu smještaj naselja nije presudan. Spuštanje na razinu naselja ima i nedo-

statak koji je nužno spomenuti. Budući da je riječ o vrlo malim populacijama (svega 9 naselja s više od 100 st., a 43 s manje od 50, 1981), mali pomaci u apsolutnim iznosima plode velikima u relativnim odnosima. Otuda možda i nešto povoljnija obilježja pojedinih naselja. Također, potrebno je navesti da naselja s tipom 3 i 4 ta, razmjerno povoljna obilježja ne zahvaljuju malom udjelu starog nego relativno većem udjelu mladog stanovništva. Gledajući samo udio starog, imala bi ne-

Tab. 5. Tipovi dobnog sastava stanovništva Žumberka i dijelova te općina Jastrebarsko, Samobor i Ozalj 1971.

Tab. 5. Age structure types for the population of Žumberak, of its parts and of the communities of Jastrebarsko, Samobor and Ozalj in 1971

	dobna skupina (st. u %)		tip i obilježje
	do 19 god.	više od 60 god.	
jastr. dio	34,9	17,9	3. kasna mladost
ozaljski dio	26,2	23,1	5. starost
samoborski dio	34,3	18,1	3. kasna mladost
ukupno Žumberak	33,3	18,8	3. kasna mladost
o. Jastrebarsko	28,1	18,0	5. starost
o. Ozalj	28,9	17,1	5. starost
o. Samobor	31,1	13,9	3. kasna mladost

Izvor: 4.

Tab. 6. Tipovi dobnog sastava stanovništva Žumberka i dijelova te općina Jastrebarsko, Samobor i Ozalj 1981.

Tab. 6. Age structure types for the population of Žumberak, of its parts and of the communities of Jastrebarsko, Samobor and Ozalj in 1981

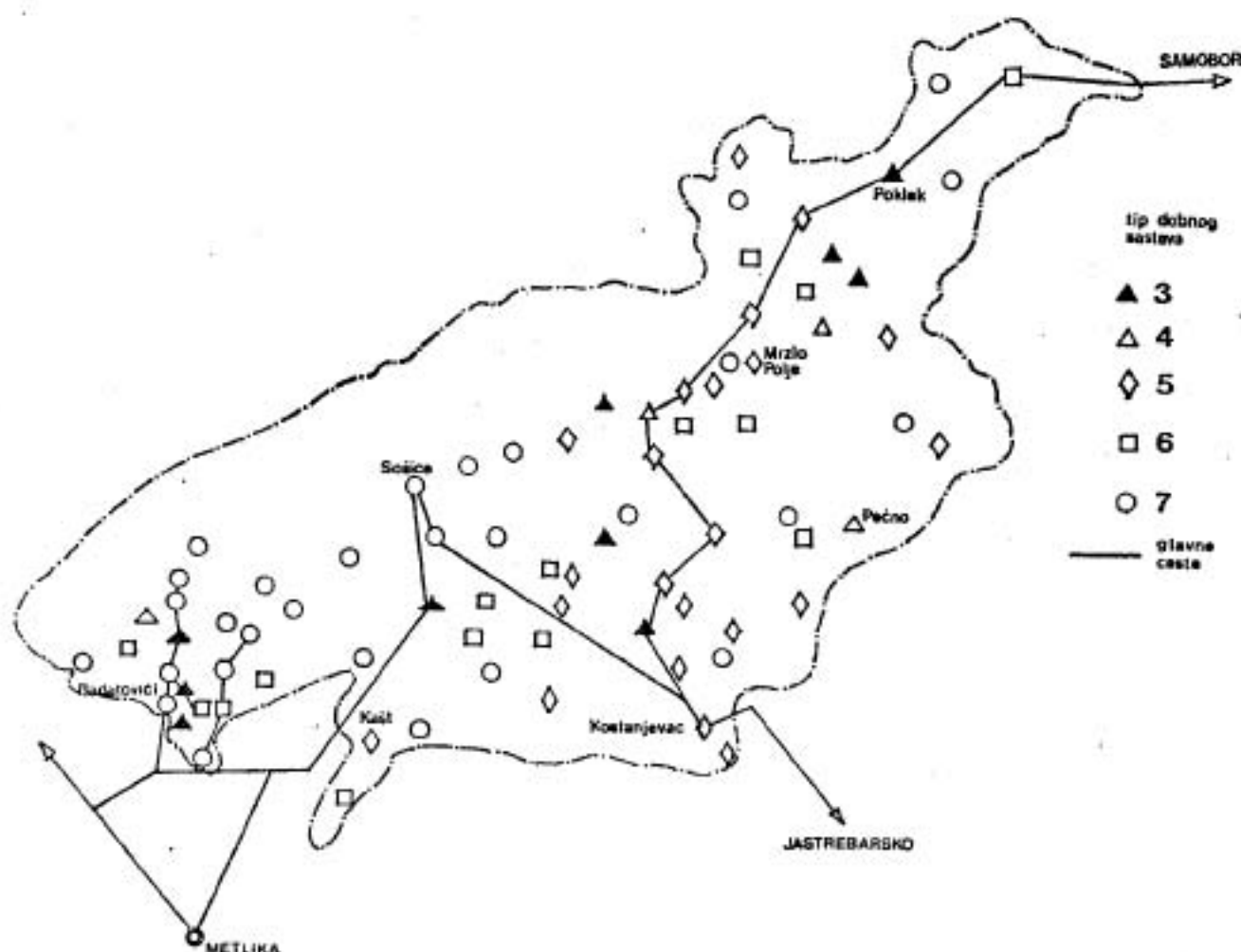
	dobna skupina (st. u %)		tip i obilježje
	do 19 god.	više od 60 god.	
jastr. dio	23,5	22,3	6. duboka starost
ozaljski dio	17,1	31,3	7. izrazito duboka starost
samoborski dio	23,8	22,2	6. duboka starost
ukupno Žumberak	22,5	23,6	6. duboka starost
o. Jastrebarsko	24,6	19,0	5. starost
o. Ozalj	24,0	18,1	5. starost
o. Samobor	28,8	12,8	4. na pragu starosti

Izvor: 3.

povoljnije obilježje. Primjerice, od ukupno 10 naselja s tipom 3 svega 3 naselja imaju udio starog stanovništva manji od 20%. Na tim se primjerima također vidi podmaklost procesa starenja jer poneka naselja velikim udjelom staračkog stanovništva naprosto »iskaču« iz graničnih vrijednosti zacrtanih modelom (zbog oskudice prostora u rad nije uvrštena tablica s podacima za svih 80 naselja).

Proces starenja potvrđen je, dakle, primjenom svih korištenih pokazatelja. Naznačeni su i uzroci.

U prvom redu to je dugogodišnje iseljavanje, pri čemu iz Žumberka, sasvim logično, odlazi stanovništvo najvitalnijih dobnih skupina. U novije vrijeme uzrok je i drastično smanjenje nataliteta, odnosno negativan prirodni prirast. Starenje nije ublaženo niti nešto povećanim mortalitetom koji se javio u razdoblju 1981—87. g. Iz predočene nepovoljne strukture stanovništva slijede i zaključci: 1. zbog smanjivanja udjela za reprodukciju sposobnog stanovništva razina rodnosti i dalje će biti veoma niska, a kako se, zbog

Sl. 4. Naselja Žumberka prema tipovima dobnog sastava 1981.

Fig. 4. Villages of Žumberak according to age-structure types 1981.

sve većeg udjela starijeg stanovništva, može realno očekivati ista ili čak povećana smrtnost, lako je moguće da prirodni prirast poprimi još negativniji smjer od trenutnog; 2) može se očekivati postepeno smanjenje iseljavanja zbog toga što su kontingenti stanovništva koje naginje iseljavanju toliko iscrpljeni da u najskorije vrijeme više neće imati tko napustiti kraj; 3) shodno prethodnim konstatacijama mogu se očekivati iste ili možda čak i manje nepovoljne stope rasta (pada) stanovništva, posebice ako se ostvari prognoza o smanjenom iseljavanju; 4) dobni sastav i dalje će, dok se god ne naprave biodinamička obilježja, imati trend pogoršavanja, tj. proces starenja bit će još upečatljiviji; 5) starenje se nepovoljno odražava i na radni potencijal populacije, ali ne smanjenjem udjela stanovništva u radnom kontingentu (smanjuje se relativni udio mladih, a ne radno sposobnih) već povećanjem udjela starijih petogodišta na štetu mlađih unutar radnog kontingenta, tj. stari i sam radni kontingent; 6) u ekonomskom sastavu, gdje prevladava poljoprivredno stanovništvo (74,0% aktivnog stanovništva 1981. g. radi u poljoprivredi), ne treba očekivati veće pomake. Stupanj aktivnosti 1981. g. nešto je porastao u odnosu na 1971, a istodobno je i nešto manji udio aktivnih u poljoprivredi, pa će takav trend bez kvalitativnih promjena vjerojatno biti i ubuduće, bez obzira na starenje. U prilog tome ide i činjenica da poljoprivredno stanovništvo kasnije prestaje s djelatnošću, tj. da se radi dokle god je to fizički moguće; 7) na temelju postojećeg dobnog sastava teško se mogu očekivati ili potaknuti značajniji pomaci u smislu aktiviranja kraja jer za to lo-

kalno stanovništvo nema dovoljno moći, niti biodinamički niti radnopotencijalno.

Zaključak

Osim što se demografski prazni, područje Žumberka zahvaćeno je i drastičnim starenjem, što je posljedica dugotrajnih i složenih utjecaja pa postojeće nepovoljno stanje nije moguće mijenjati na brzinu. Poremećaji u sastavu stanovništva, u ovom radu evidentirani putem okljaštrene dobne strukture, suptilna su reakcija i posljedica koja je bila neminovna, imajući u vidu smjer prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva. Osnovnu populacijsku problematiku Žumberka ne čini podnaseljenost, jer prije će biti da je taj prostor u vrijeme Vojne krajine, u bitno drugačijim društveno-gospodarskim uvjetima bio prenaseljen, već je bit problema u ostarjelosti današnje populacije, što prijeti još gorim prilikama i potpunom demografskom pražnjenju u budućnosti. Tu se valja vratiti na početak rada, na konstataciju o svojevrsnoj izoliranosti i odvojenosti kraja od inovacijskih procesa, što je nesumnjivo i uzrokovalo predočeni dobnii sastav. U okviru Središnje Hrvatske, izdvojena i neuključena u regionalni razvoj, sociogeografska oaza Žumberka uklapa se u opće prilike ruralnih krajeva Hrvatske, ali se u tim okvirima ističe dostignutim stupnjem odnosno drastičnošću promjena u nepovoljnom smislu. Ranijem i pravodobnijem sagledavanju stanja sigurno škodi i činjenica upravne razdvojenosti jedinstvenog gorskog prostora, čiji su dijelovi danas u sastavu triju općina, pa i tako problematika kraja izmiče dijagno-

zi. Različnost između populacijskih prilika dijelova Žumberka i odgo-varajućih općina dokazana je i ovim radom, pa koncipiranje populacij-

ske i općerazvojne politike za Žumberak zahtijeva jedinstven planerski pristup.

Literatura

Crkvenčić, I. (1959): Kretanje broja stanovnika Žumberačke gore kao odraz ekonomsko-geografskih prilika. *Geografski glasnik* 21. Zagreb:

Frganović, M. (1985): Demografsko-strukturne karakteristike gradskih i ostalih naselja SR Hrvatske. *Radovi Geografskog odjela* 20. Zagreb.

Frganović, M. (1984): Egzodusna područja, (ne)razvijenost i populacijska politika u SR Hrvatskoj. *Radovi Geografskog odjela* 19. Zagreb.

Frganović, M. (1978): Demogeografija. *Stanovništvo svijeta*. Zagreb: Školska knjiga.

Geografija SR Hrvatske, knjiga 1 i 2. Zagreb: Institut za geografiju Sveučilišta, Školska knjiga (1974).

Rogić, V. (1983): Nacrt uvjetno homogene regionalizacije SR Hrvatske. *Geografski glasnik* 45. Zagreb: GDH.

Rogić, V. (1982): Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencijacije vojnokrajiških prostora. *Geografski glasnik* 44. Zagreb: GDH.

Skala, Ž. (1984): Razvitak agrarnog pejzaža Žumberačke gore, disertacija. Zagreb: PMF Sveučilišta.

Šterc, S. (1986): Geografski položaj, demogeografski razvoj i suvremeni problemi prisavskih naselja između

Zagreba i Siska, magistarski rad. Zagreb: Postdiplomski studij prirodnih znanosti Sveučilišta.

Wertheimer-Baletić, A. (1982): Demografija. *Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.

Izvori

1. Fras, F. J. (1835): *Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze*. Agram.

2. Korenčić, M. (1979): *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske*. Djela JAZU 54. Zagreb: JAZU, RZS SRH.

3. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo, Tabele po naseljima općina Jastrebarsko, Ozalj, Samobor*. Zagreb: RZS SRH (1982).

4. *Popis stanovništva i stanova 1971. Stanovništvo*, Beograd: SZS (1973).

5. *Popis stanovništva 1953, knjiga XI*. Beograd: SZS (1960).

6. *Popis žiteljstva od 31. XII 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Publikacije Kr. zemaljskog statističkog ureda LXIII. Zagreb: 1914.

7. *Prirodno kretanje stanovništva (1971-87), dokumentacija*. Zagreb: RZS SRH.

8. Sabljarić, V. (1866): *Mietopisni ričnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Zagreb.

Summary

AGEING OF THE POPULATION OF ŽUMBERAK AS AN INDICATOR OF THE
REGIONS SPATIAL ISOLATION

by

M. Klemenčić

Žumberak is an isolated sociogeographical oasis on the Croatian border with Slovenia. By virtue of its natural features and its historico-geographical background this area significantly differs from neighbouring regions in Central Croatia. In this study the thesis of spatial isolation is proved on the basis of the process of the ageing of the population. Ageing is defined as the growth of the relative participation of the »over 60« age-group in total population; its presence is shown by means of several indicators: the mean age, the median age and age coefficient and index. Additional arguments are changes in type and characteristics of the age structure. Age

structure is discussed with respect to the 1910—1981. period with particular stress on period after World War II. Spatial differences in the intensity of the process are confirmed by comparing the population of three parts of Žumberak with three communes to which they belong. Indicators for parts of Žumberak are roughly twice as unfavourable than those for the communes, thus confirming the thesis of the isolation of region irrespective of the administrative division. On the basis of the ageing process and age structure, future changes and trends in population growth and structure are forecast.

Mr Mladen Klemenčić, znan. asistent
Geografski odjel PMF
YU. 41000 Zagreb, Marulićev trg 19.